

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

*Напрошвілі Г.Р., кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний університет технологій та дизайну*

Подано моделі організації фінансування вищої освіти. Описано особливості вищої освіти як виду економічної діяльності. Проаналізовано фінансово-економічні умови розвитку вищих навчальних закладів. Подано пропозиції щодо модернізації механізмів фінансування вищих навчальних закладів.

Ключові слова: фінанси, економічна активність, вищі навчальні заклади, вища освіта, фінансування.

Економічна підтримка розвитку вищих навчальних закладів може здійснюватися за різними напрямками, у тому числі: регулювання та стимулювання економічної діяльності вищих навчальних закладів, бюджетне фінансування діяльності вищих навчальних закладів, бюджетне фінансування програм та проектів у сфері вищої освіти, стимулювання корпоративних інвестицій на розвиток освітніх проектів тощо.

Нині функціонують чотири провідні моделі організації фінансування вищої освіти [1].

Перша модель – “Фінансування, орієнтоване на потреби”. Бюджетні ресурси надходять з бюджету до вищого навчального закладу. В рамках цієї моделі вищі навчальні заклади, що уклали угоду з компетентним державним органом, беруть на себе зобов’язання готувати необхідних (із суспільних потреб) фахівців за завчасно погодженим цінам. Перевагою моделі є чітка орієнтація на кінцевий результат (кількість фахівців з обумовленим набором компетентностей) при мінімізації витрат держави (фінансування спрямовується вже існуючому закладу, який має досвід відповідної роботи). Ризиком є складність визначення реальної майбутньої потреби ринку праці у фахівцях певної спеціальності та кваліфікаційного рівня [5].

Друга модель – “Купівля державою освітніх послуг”. Ця модель орієнтована на потреби ринку. Вищі навчальні заклади беруть участь у конкурсах на отримання замовлення від держави на підготовку фахівців. Конкурсні умови формуються на основі врахування інтересів суспільства і встановлюються компетентним державним органом заздалегідь. Виграє конкурс заклад, рівень якості та ціни освітніх послуг якого максимально відповідають вимогам конкурсу. Перевагою цієї моделі є пошук оптимального співвідношення за критеріями ціни та якості освітніх послуг, що призводить до отримання максимально можливого результату в умовах обмежених бюджетних ресурсів. Ризиком є слабкий вплив держави на формування конкурсних пропозицій, в результаті чого окремі напрями підготовки, які є “невигідними” для вищих навчальних закладів, можуть взагалі не функціонувати [5].

Третя модель – “Фінансування, що базується на оцінці результатів роботи”. Фінансування вищих навчальних закладів за рахунок коштів державного бюджету здійснюється на основі оцінки результативності діяльності (кількість випускників, кількість студентів, кількість викладачів, результати контролю знань, складність напрямів підготовки, кількість науковців, результативність наукових проєктів, кількість захищених дисертацій тощо). Перевагою моделі є визначення чітких критеріїв, на які вищі навчальні заклади мають орієнтуватися, аби отримати доступ до фінансування. Ризиком є ймовірність “неправильного” вибору набору критеріїв (приміром, неврахування новітніх процесів) [5].

Четверта модель – “Фінансування, що здійснюється споживачем”. Ця модель фінансування діяльності вищих навчальних закладів орієнтована на те, що заклад отримає фінансові ресурси на ринку освітніх послуг, задовільняючи реальний платоспроможний ринковий попит. Можуть використовуватися державні зобов'язання (у вигляді купонів або ваучерів), які передаються безпосереднім споживачам освітніх послуг, а вже згодом надходять до закладу від споживача. Перевагою моделі є чітка орієнтація на потреби національного господарства, що визначаються ринковим середовищем. Ризиком є орієнтація вищих навчальних закладів на надання освітніх послуг за “модними” спеціальностями, а також відсутність механізму підготовки фахівців для потреб ринку, які стануть потрібні у майбутньому (через 5-10 років) [5].

Результати економічного аналізу засвідчують, що найбільш розповсюдженим та дієвим інструментом економічної підтримки вищих навчальних закладів є бюджетне фінансування вищих навчальних закладів. У складі державних видатків на вищу освіту найбільша питома вага асигнувань спрямовується на пряме фінансування діяльності вищих навчальних закладів.

Основним джерелом фінансування системи вищої освіти у переважній більшості країн світу є кошти державного бюджету.

У розвинутих країнах світу державні витрати на освіту, що фінансуються за рахунок державного бюджету, складають у середньому 3,6 – 7,4% від ВВП, нормальним вважається рівень не нижче 6% від ВВП. У найбільш розвинутих країнах видатки на освіту досягають 15,3% від загального обсягу державних витрат [5].

Пряме бюджетне фінансування як інструмент фінансового забезпечення вищої освіти використовують усі розвинуті країни, усвідомлюючи важливість функціонування вищої освіти та суспільне значення продуктів, що вона виробляє [4]. За результатами моніторингу країн-членів ОЕСР найбільша питома вага цього виду видатків зафіксовано у Греції (98,33%), Туреччині (97,55%), Португалії (96,44%), Мексиці (96,19%), Швейцарії (95,65%). Найнижчі показники – у Люксембурзі (44,82%), Великій Британії (61,50%), Новій Зеландії (64,26%), Норвегії (66,67%).

Окрім того, у світі розповсюджене фінансування вищої освіти із використанням непрямих інструментів (освітні кредити, ваучери, поповнення персоналізованих рахунків студентів тощо) [2].

У переважній більшості країн світу основним видом витрат в рамках видатків на вищу освіту є заробітна плата професорсько-викладацького персоналу та інших працівників [4]. Частка заробітної плати у загальній структурі видатків на вищу освіту дорівнює від 46,8% до 71,6%, частка капітальних видатків (фінансування капітальних інвестицій) – від 0% до 15,2%, інші видатки – від 16,7% до 39,8% [6].

Протягом 1991-2016 рр. у всіх розвинутих країнах світу спостерігається збільшення державних видатків на освіту, у тому числі вищу освіту, як у абсолютному вимірі, так і за показниками частки відповідних видатків у ВВП та загальному обсязі державних видатків. У США частка видатків на освіту за вказаний період виросла з 5,1% до 7,4% від ВВП, у Франції – з 5,5% до 5,9% від ВВП, у Великій Британії – з 4,8% до 5,4% від ВВП, у Італії – з 3% до 4,7% від ВВП, у Швеції – з 7,1% до 7,4% від ВВП, у Швейцарії – з 5,3 до 6% від ВВП. При цьому також виросли видатки на охорону здоров'я, у той час як видатки на оборону різко впали. Незначно зменшилась або не змінилася частка видатків на освіту у структурі ВВП у Канаді, Нідерландах та Фінляндії [4].

Для того, аби вищий навчальний заклад мав право отримати фінансування за рахунок коштів державного бюджету (з використанням будь-якої моделі фінансування), він має пройти акредитацію. Під акредитацію у вузькому розумінні слід розуміти перевірку параметрів функціонування вищого навчального закладу певним критеріям (стандартам), дотримання яких забезпечує високу якість навчання та дотримання прав учасників навчального процесу. У тій або іншій формі акредитація (перевірка діяльності вищих навчальних закладів) як метод регулювання ринку освітніх послуг використовується у всіх країнах [1]. У деяких державах (приміром, в Україні) використовується підхід, згідно якого акредитацію мають регулярно проходити усі вищі навчальні заклади незалежно від того, отримують вони бюджетне фінансування або ні. Таким чином держава намагається захистити права споживачів, уберегти їх від відвертого шахрайства на ринку освітніх послуг, а також ліквідувати заклади, які надають так звану “псевдо-освіту”.

В різних країнах використовуються різні критерії для оцінки діяльності вищого навчального закладу з метою визначення обсягу фінансування його діяльності. Окремі країни орієнтуються на показники результативності навчального процесу (Франція, Данія, Швеція, Нідерланди), окремі – на показники результативності наукових досліджень та міжнародної активності (Велика Британія, США) [2].

Одним із найбільш розповсюджених інструментів фінансування діяльності вищого навчального закладу є персоніфікований освітній кредит. Освітній кредит видається споживачу освітніх послуг, що має намір здобути освіту, але не має для цього належного обсягу фінансових ресурсів. Грошові кошти можуть спрямовуватися безпосередньо до навчального закладу, який надає позичальнику освітні послуги за плату. Джерелом повернення кредиту є майбутній дохід (заробітна плата) споживача освітніх послуг [4].

Освітні кредити є довгостроковими, оскільки передбачають початок повернення після закінчення позичальником вищого навчального закладу та здобуття професії, тобто через 5 років. Відтак, такі кредити є ризиковими. Тому для того, аби сформувався належний ринок освітніх кредитів, держава має вжити заходи для стимулювання таких операцій. Крім того, для функціонування програм освітнього кредитування доцільно визначити уповноважені банки, які зможуть мати доступ до фінансового ресурсу та здійснювати необхідні адміністративні операції. У Німеччині створена спеціальні фінансові установи (KfW, Deutsche Ausgleichbank), які виступають в якості державних агентів та надають гарантії з повернення освітніх кредитів [6].

Освітній ваучер – це фінансове зобов'язання держави оплатити вищому навчальному закладу витрати на виробництво (продукування) освітньої послуги, яка була спожита пред'явником. Пропозиція про запровадження освітніх ваучерів належить відомому американському економісту Мілтону Фрідмену. Право на отримання освітнього ваучера мають всі особи, які відповідають певним умовам (наявність громадянства, здобуття середньої освіти, отримання мінімальної кількості балів під час зовнішнього тестування тощо). Ваучер видається один раз на життя. У випадку, якщо особа хоче здобути другу освіту, вона не зможе розрахуватися ваучером. Ваучери не є джерелом додаткового бюджетного фінансування вищих навчальних закладів, а є лише засобом їхнього перерозподілу. Тобто, ваучер може бути гарантією (ознакою) своєчасного бюджетного фінансування вищого навчального закладу («гроші йдуть за студентом») [5].

У розвинутих країнах освітні ваучери стали стимулятором розвитку так званої корпоративної освіти, представлені вищими навчальними закладами, що належать крупним корпораціям (Lufthansa, McDonalds). Молоді люди, що мають мрію працювати у певній галузі, представленій крупною компанією, використовують охоче ваучери для здобуття освіти саме у корпоративному вищому навчальному закладі [6].

За кордоном використовується понад 4000 схем фінансування вищих навчальних закладів на основі використання державних зобов'язань (ваучерів). Ваучер, який має чітко визначений строк дії, видається безпосередньому споживачу освітніх послуг. Ваучер може покривати усю вартість навчання або лише його частину (це залежить від фінансового стану споживача, його соціального статусу, можливості здобуття освіти у конкретних закладах, цінова політика вищих навчальних закладів). Нині розповсюджені два провідні підходи при здійсненні фінансування вищих навчальних закладів на основі використання ваучерів [2]:

- ліберальний (ринковий) підхід,
- підхід соціальної політики.

Згідно з ліберальним підходом, вищі навчальні заклади вільно встановлюють ціни на освітні послуги, і при цьому диференціація ваучерів за вартістю, як правило, відсутня. Виробниками освітніх послуг можуть бути

вищі навчальні заклади будь-якої форми власності. Вищі навчальні заклади мають право самостійно обирати студентів для навчання.

Згідно з підходом соціальної політики, держава видає ваучери певної вартості, яка може покривати вартість навчання повністю або частково. У випадку, якщо вартість не покриває повну вартість навчання, студент має оплатити різницю у вартості за рахунок власних коштів. Вищі навчальні заклади встановлюють ціни на освітні послуги, виходячи з рекомендованих державою параметрів. Вищі навчальні заклади при наборі студентів мають враховувати певні обмеження (необхідність навчання осіб, що представляють національні меншини, а також осіб, що мають право на пільги тощо) [3].

Одним із інструментів фінансування вищих навчальних закладів, що показали високу ефективність у розвинутих країнах, є так звані освітні заощадження. Значний досвід у сфері використання персоніфікованих заощаджувальних програм для отримання суспільних благ напрацьовано у Німеччині. В цій країні створено кілька спеціальних заощаджувальних програм, серед них – програма для будівництва власного житла (Vausparen) та програма підтримки добробуту співробітників (Vermögenssparen). Функціонує мережа спеціалізованих фінансових установ, комерційних банків та страхових компаній, які пропонують послуги із формування персоніфікованих заощаджень. Причому фінансові установи пропонують гнучкі рішення. Приміром, нагромадивши певний обсяг фінансових ресурсів в межах освітнього заощадження, особа може розпорядитися спрямувати цю суму до конкретного навчального закладу, а також отримати пільговий кредит на здобуття освіти, якщо цієї суми виявилось недостатньо [5].

У багатьох державах світу (Австрія, Австралія, Бразилія, Велика Британія, Китай, Угорщина, Нова Зеландія та інші) запроваджено плату за навчання у вищому навчальному закладі. Вважається, що споживач (студент) більше зацікавлений у якісному навчанні, якщо він оплатить споживання освітніх послуг за рахунок власних коштів, а не користуватиметься ними як безкоштовним суспільним благом. В окремих державах абітурієнти, які набрали певну кількість балів, отримують право на навчання за кошти державного бюджету (в межах визначеного державного замовлення), а інші можуть здобувати освіту на платній основі [6].

В окремих державах (Німеччина, Чеська Республіка, Єгипет) плата за навчання відсутня, натомість студенти можуть оплачувати отримання додаткових освітніх послуг (додаткові заняття, навчальні екскурсії тощо). В деяких державах (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія, Центральна та Східна Європа, окремі держави Африки та Латинської Америки) плата за навчання та додаткові послуги відсутня взагалі, вищі навчальні заклади не мають права отримувати від студентів будь-які кошти. Скандинавські держави (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія) реалізують принцип “соціальної держави”, уклавши із суспільством негласну угоду “високі податки – висока якість суспільних послуг”. В інших державах відсутність плати за навчання є механізмом обмеження корупції в освіті, підтримці високої якості навчання за

рахунок індивідуальних здібностей студента, а не його фінансових можливостей [2].

Протягом останніх років в різних країнах світу відбуваються значні зміни в механізмах фінансування сфери вищої освіти, а також у механізмах розподілу бюджетних коштів серед вищих навчальних закладів державної форми власності. Вказане пояснюється кількома чинниками, зокрема: різке зростання контингенту студентів, збільшення напрямів підготовки, зростання значення навчального обладнання (у тому числі комп'ютерної техніки) у навчальному процесі, розвиток технологій бюджетного адміністрування (зокрема, перехід на програмно-цільове фінансування) тощо.

В Україні, з урахуванням міжнародного досвіду та зогляду на національні особливості розвитку системи вищої освіти, доцільними будуть такі форми фінансування вищих навчальних закладів: пряме бюджетне фінансування на покриття витрат; пряме бюджетне фінансування за програмно-цільовим методом (орієнтоване на досягнення результату); освітнє кредитування (на пільгових умовах); грантове кредитування (за рахунок бюджетних та позабюджетних джерел); отримання плати за навчання від споживачів (замовників) освітніх послуг; корпоративне фінансування (за рахунок коштів корпорацій або майбутніх роботодавців). В значній мірі зміна механізмів та моделей фінансування вищих навчальних закладів обумовлене змінами характеру та змісту самої освіти, необхідністю формування індивідуалізованих освітніх програм.

Перспективними є дослідження з питань економетричного прогнозування фінансування вищих навчальних закладів.

Список використаних джерел:

1. Боголіб Т. М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період / Т. М. Боголіб. – К: Знання, 2006. – 324 с.
2. Воробйова О.П. Закордонний досвід фінансової автономії у системі вищої освіти / О.П.Воробйова // Вища освіта. – 2014. - № 1. – С. 237-240.
3. Грищенко І.М. Підприємницькі аспекти трансформації вищих навчальних закладів України / І.М.Грищенко // Вісник КНУТД. – 2013. - № 5. – С. 50-64.
4. Каленюк І.С. Проблеми удосконалення фінансово-економічного управління системою освіти / І.С.Каленюк // Вісник КНУТД. – 2013. - № 5. – С. 172-178.
5. Луговий В.І. Фінансово-економічне забезпечення дослідницько-інноваційної діяльності вітчизняної та світової вищої освіти: порівняльний аналіз / В.І.Луговий, Ж.В.Таланова // Вісник КНУТД. – 2012. - № 4. – С. 13-22.
6. Натрошвілі С.Г. Організаційно-економічні умови розробки та впровадження інноваційних освітніх технологій у вищих навчальних закладах / С.Г.Натрошвілі // Економічний вісник університету. - 2013. - № 20/2. - С. 82-88.